

יום הזיכרון - קינת דוד

ר' דוד סבתו

ניגש ללמוד את קינת דוד מתוך המבט המיוחד של יום הזיכרון. בתור אזרחי מדינת ישראל, אנו חיים את הזיכרון באופן שדורות רבים לא זכו לו. אנו 'זכינו' שאותה הקינה שנאמרה בימי דוד על לוחמים שנהרגו במלחמה, חזרה ונהייתה רלוונטית. בדור שלנו כבר לא מדובר על חללים של טבח, אלא באלו שנפלו על הגנת הארץ. עם כל העצב שבדבר, יש דבר מיוחד בעצם היכולת לקונן את הקינה הזו, ובעובדה שהיא שוב שייכת.

לפי שניגש לקינה עצמה עלינו לעיין במקומה בספר שמואל. הקינה נמצאת בתחילת ספר שמואל ב (יש לציין כי חלוקת ספר שמואל לשני ספרים היא חלוקה נוצרית מאוחרת, כך שאין היא אומרת דבר לענייננו), מיד לאחר הסיפור של המלחמה בגלבע - סיפור מותו של שאול. הנער העמלקי מגיע אל דוד, ומספר לו על כך שהרג את שאול על פי בקשתו. הנער בטוח שהוא יתוגמל, אך דוד כועס ומענישו במוות. דוד מתאבל אבל ציבורי על נפילת העם במלחמה עם פלשתים - כלומר על הפסד עצמאותו של העם, ומקונן את הקינה. לאחר הקינה מתחילה מלכותו של דוד. אם כן, הקינה מייצגת את המעבר בין מלכות שאול למלכות דוד.

עוד יש להקדים ולדבר על הקינה בחיי דוד באופן כללי. שלוש קינות נאמרו על ידי דוד: על שאול ויהונתן, על אבנר ועל אבשלום בנו. אם נעיין בקינות נראה שהקינה על אבנר היא לאומית, בעוד הקינה על אבשלום היא קינה פרטית. הקינה על אבשלום כל כך פרטית, עד שיואב נזף במלך על כך שהוא עוסק בצד הפרטי לפני הצד הלאומי. אמנם אבשלום הוא בן המלך ועל כן ראוי למלך להתאבל, אך הוא גם זה שמרד. אם כן, יש לנו קינה אחת לאומית, ואחת שהיא הפוכה לחלוטין.

על רקע הנתונים הללו נחזור לקינה הראשונה ונבחן את טיבה - האם היא לאומית או פרטית? שאלה זו היא רלוונטית מאוד בימינו לגבי אופיו של יום הזיכרון - האם יש להדגיש את הצד הפרטי או את הצד הלאומי של זיכרון החללים?

נראה כעת את הקינה עצמה [שמואל ב א, זז-זכ]:

(יז) וַיִּקְנֶן דָּוִד אֶת הַקִּינָה הַזֹּאת עַל שְׂאוּל וְעַל הַיּוֹנָתָן בְּנוֹ: (יח) וַיֹּאמֶר לְלֵמַד בְּנֵי יְהוּדָה קִשֶׁת הִנֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיֵּשֶׁר: (יט) הַצֵּבִי יִשְׂרָאֵל עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלָל אִיךָ נָפְלוּ גִבּוֹרִים: (כ) אֵל תִּגִּידוּ בְּגַת אֵל תִּבְשְׂרוּ בְּחֹצֵת אֲשַׁקְלוֹן פֶּן תִּשְׁמַחַנְהָ בְּנוֹת פְּלִשְׁתִּים פֶּן תַּעֲלִזְנָה בְּנוֹת הָעַרְלִים: (כא) הָרִי בְּגֹלְבַע אֵל טַל וְאֵל מָטָר עֲלֵיכֶם וּשְׁדֵי תְרוּמַת כִּי שָׁם נִגְעַל מִגֶּן גִּבּוֹרִים מִגֶּן שְׂאוּל בְּלִי מְשִׁיחַ בְּשֶׁמֶן: (כב) מְדַם חָלְלִים מִחֶלֶב גִּבּוֹרִים קִשֶׁת יְהוֹנָתָן לֹא נָשׁוּג אַחֹר וְחָרַב שְׂאוּל לֹא תָשׁוּב רִיקָם: (כג) שְׂאוּל וַיְהוֹנָתָן הִנָּאֲהִבִים וְהִנְעִימִם בְּחַיִּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ מִנְּשָׁרִים קָלוּ מֵאֲרִיּוֹת גִּבּוֹרִים: (כד) בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֵל שְׂאוּל בְּכִינָה הַמִּלְבָּשְׁכֶם שְׁנֵי עִם עֲדָנִים הַמַּעֲלָה עָדֵי זָהָב עַל לְבוּשְׁכֶן: (כה) אִיךָ נָפְלוּ גִבּוֹרִים בְּתוֹךְ הַמִּלְחָמָה יְהוֹנָתָן עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלָל: (כו) צַר לִי עֲלֶיךָ אַחֵי יְהוֹנָתָן נַעֲמֶתָ לִי מְאֹד נִפְלְאַתָּה אֲהַבְתָּךְ לִי מֵאֲהַבַת נָשִׁים: (כז) אִיךָ נָפְלוּ גִבּוֹרִים וַיֹּאבְדוּ כָּלִי מִלְחָמָה:

נפתח בהערה קטנה על פסוק י"ח שמוזכר בו 'ספר הישר'. חז"ל מפרשים שספר הישר הוא ספר בראשית, אבל לפי הפשט כנראה מדובר על ספר קדום בו נכתבו דברים חשובים בתולדות עם ישראל, והוא לא הגיע לידינו. זוהי גישתם של רוב החוקרים. בכל מקרה הדבר לא נוגע לעניינו ולכן לא נרחיב בכך.

ראשית עלינו להבחין בין הפתיח של הקינה ובין תחילת הקינה עצמה. האפשרות הראשונה היא שפסוק י"ז הוא הפתיח, ובפסוק י"ח הקינה מתחילה: "ויאמר ללמד בני יהודה קשת". האפשרות השנייה היא שהקינה מתחילה רק בפסוק י"ט, בעוד פסוק י"ח הינו חלק מהפתיח. נעיר שמקובל כיון בטקסים להתחיל לקרוא מפסוק י"ט ('הצבי ישראל') כאפשרות השנייה. זה הוא גם הכיוון של רוב המפרשים. כך מסביר הרד"ק [פסוק יח]:

ללמד בני יהודה קשת - י"מ מכאן ואילך צריך ללמד לבני יהודה קשת כיון שמתו בו שאול ויהונתן ויש לפרש כי זה אינו מן הקינה ותחילת הקינה הצבי ישראל כי איך היה זוכר בקינת שאול ויהונתן בני יהודה שהיו כנגד מלכותו של שאול אבל פירושו ויאמר ללמד בני יהודה קשת קודם שהחל לקונן עליהם אמר לאנשיו אל תתיאשו מן הטובה ואל ירך לבבכם במות שאול ויהונתן כי קשת המלחמה ביד בני יהודה ולהם היא הגבורה.

לפי הרד"ק פסוק י"ח מהווה הקדמה, מעין חיזוק בני יהודה. אנו מוצאים סימוכין לכך בקינה עצמה. הקינה פותחת במטרה 'ללמד בני יהודה קשת', ובתוך הקינה עצמה אנו מוצאים את 'קשת יהונתן'. קשת זו מלמדת את בני יהודה שעליהם לקחת אחריות לאחר אובדן יהונתן.

נשאל שאלה כללית - מה היא מטרת הקינה? נרחיב את השאלה מעבר למקרה המסוים - מה תפקיד ההספד? זו שאלה חשובה המטרידה את עם ישראל עד היום. האם המטרה היא להדגיש את הכאב והאובדן, או שמא ההספד הוא קריאה ללמוד מאלו שנפלו. כיום, שתי המגמות הללו משמשות לעיתים בעירוביאי, אך יש לבחון מה הוא הצד העיקרי. הדגשת הצער ברמה הממלכתית היא דבר מסוכן, הדבר עלול להביא להורדת המורל. בעבר היה פולמוס האם ראוי לחיילי צה"ל לבכות בהלוויות חבריהם שנפלו. יש שאמרו שהדבר עלול לחזק את ידי אויבנו, בעוד שהצד השני טען שאין להפוך אנשים לרובוטים חסרי רגש.

ההקדמה באה ללמד אותנו שאין מטרת הקינה בכי בלבד. דוד אומר שאין להסתכל רק על האובדן, אלא יש לצאת בתחושת אחריות אישית. על בני יהודה להמשיך בדרך שהתוו יהונתן ושאול. דוד מקדים ואומר לנו עם מה יש לצאת מהקינה. בימי קדם היו אנשי מקצוע שידעו לקונן, אך דוד לא שוכר מקונן מקצועי. דוד בעצמו, כמלך, יושב ומקונן - הוא עושה זאת כדי להדגיש לעם את מטרת הקינה.

נעיין במבנה של הקינה. בפסוק כ' אנו מוצאים פניה לבנות פלשתים, ובפסוק כ"ד פניה לבנות ישראל. נראה אם כן, שיש לחלק את הקינה לשני בתים. נראה את החלוקה הכוללת של הפרשה:

1. הקדמה: פסוקים י"ז-י"ח.
2. פתיח: פסוק י"ט.
3. בית ראשון: פסוקים כ'-כ"ב.
4. פסוק כג (נדון בו בהמשך).
5. בית שני: פסוקים כ"ד-כ"ז.

נעיין כעת בחלקים השונים. כפי שאמרנו, פסוק י"ט משמש כפתיח: "הצבי ישראל על במותיך חלל איך נפלו גבורים". מה משמעות קריאה זו? המילה צבי מופיע בתנ"ך בשתי משמעויות - יופי ותפארת, וכן בעל חיים. כך מפרש הרד"ק: "וענין צבי החפץ והרצון... כלומר אתה שאתה ארץ חפץ איך היה זה שעל במותיך נפלו חללים כאלה".

הפניה היא לארץ ישראל, והדבר מוכח מהפסוק עצמו - 'על במותיך חלל'. הבמה מבטאת מקום גבוה - ושאלו נפל בהרי הגלבע. אם כן, הקריאה מופנית לארץ: איך נתת לשאול ליפול על המקום הגבוה? יש כאן ניגוד בין הנפילה של שאול במובן העמוק, לבין הבמה הגבוהה. פעמים רבות קינה פותחת ב'איך', כמו שאנו מכירים ממגילת איכה. הפתיחה הזו מבטאת תמיהה - איך דבר כזה יכול להיות?

כעת מגיע הבית הראשון:

(כ) אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצת אשקלון פן תשמחנה בנות פלשתים פן תעלזנה בנות הערלים: (כא) הרי בגלבע אל טל ואל מטר עליכם ושדי תרומת פי שם נגעל מגן גבורים מגן שאול בלי משיח בשמן: (כב) מדם חללים מחלב גבורים קשת יהונתן לא נשוג אחר וחרב שאול לא תשוב ריקם:

פסוקים כ' ו-כ"א קשורים בקשר לשוני, ובעיקר בכך שבשניהם יש פניה לעולם לא לספר במפלה. מדוע אין להגיד? האם בגת לא יודעים? הרי הם חיללו את גופתו של שאול, כך שאין להטיל ספק בידיעתם! יש לנו שוב ביטוי של חוסר השלמה - דבר כזה לא יכול להיות. אדם עומד מול המציאות ולא מבין כיצד היא ממשיכה להתקיים כרגיל לאחר המעשה הנורא. אנו רואים דבר כזה רבות בתיאורי שכול - כיצד העולם ממשיך להתקיים? כיצד הגשם נופל באותו המקום שמלך ישראל נהרג? קריאות ה'אל' מבטאים רצון פנימי שהוא לא מציאותי. 'מדם חללים מחרב גיבורים' - דוד מקלל את האדמה שנגעלה בדם שאול ויהונתן שלא תצמיח. לא יכול להיות שמקום המוות יהפוך למקור חיים. עד כאן הבית הראשון. תוכנו הוא כישלון המלחמה, יחד עם גבורת שאול ויהונתן במהלכה. כלי המלחמה הרבים המוזכרים בבית זה מעידים על כך שהמלחמה היא הנושא.

כעת מתחיל הבית השני (נדלג כעת על פסוק כ"ג ונשוב אליו בהמשך):

(כד) בנות ישראל אל שאול בכינה המלכשכם שני עם עדנים המעלה עדי זהב על לבושכן: (כה) איך נפלו גבורים בתוף המלחמה יהונתן על במותיך חלל: (כו) צר לי עליך אחי יהונתן נעמתי לי מאד נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים:

בנות ישראל מקבילות לבנות פלשתים. על פי הקבלה זו, מכיוון שבנות פלשתים שמחות על הניצחון על ישראל, היינו מצפים שבנות ישראל יבכו על ההפסד בקרב. אבל זה לא הדבר שנאמר, אלא הסיבה לבכי היא הדברים שנתן שאול לנשים - מלבושים ותכשיטים. אין לבכות על שאול הגיבור, אלא יש לבכות על שאול המנהיג הרגיש. יש פה שינוי מפתיע מהחלק הראשון.

נציין שוני נוסף בין החלקים - היחס בין שאול ליהונתן. בחלק הראשון הם מוזכרים יחד, בעוד בחלק השני כל אחד מוזכר בנפרד. ההסבר לכך שהוא שהחלק הראשון הוא תיאור לאומי על נפילת גיבורי ישראל, ולכן שניהם מוזכרים יחד. אבל בחלק השני אנו עוברים לקינה אישית. ממילא אין להזכיר את שאול ויהונתן יחד, מכיוון שפשוט שיחסו של דוד לשניהם לא היה זהה.

בפסוק כ"ה אנו מוצאים סיום מעניין: 'יהונתן על במותיך חלל'. ישנה הקבלה בין 'הצבי ישראל' לבין 'יהונתן': דוד אומר שיהונתן הוא בעצם אותו צבי ישראל.

פסוק כ"ו שונה בכמה היבטים מקודמיו. ראשית דוד עובר לדבר בגוף ראשון. שלוש פעמים הוא מזכיר את המילה 'לי' - המדגישה אותו עצמו. אם כן, במוקד הפסוק עומד דוד, אך לא כמלך אלא כאדם פרטי. בחלקים הקודמים דוד לא התייחס לעצמו כלל. הוא לא נרמז עד הפסוק הזה. עד השלב הזה, דוד משמש כשליח ציבור ואין הוא מקונן באופן פרטי. רק בסוף הקינה - בפסוק כ"ו מתפרץ דוד כאדם פרטי. בפסוקים הקודמים דוד פנה למציאות הכללית, אך בפסוק כ"ו הכל נעלם. נשאר רק דוד ויהונתן, זה פסוק אישי מאוד. בשלב זה גם מתבהר ההבדל שבין שאול ליהונתן. בנות ישראל בוכות על הדברים שעשה למענם שאול, אך דוד מקונן על עצם האהבה. דבר זה מרמז לנו על המשנה באבות [ה, טו]:

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם איזו היא אהבה התלויה בדבר זו אהבת אמנון ותמר ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן:

אהבת דוד ויהונתן מוצגת בתור האהבה השלמה, ועל אהבה זו מקונן דוד.

נחזור כעת לפסוק כ"ג: "שָׂאוּל וְיְהוֹנָתָן הַנְּאֻקִּים וְהַנְּעִימָם בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ מִנְּשָׂרִים קְלוּ מֵאֲרִיֹת גְּבֻרוֹ". אנו רואים שהפסוק הזה כולל את שני הצדדים ביחד. מצד אחד מתוארים שאול ויהונתן הגיבורים, שהם ביטויים של מלחמה, ושניהם מזכרים יחד. אך יחד עם זאת שאול ויהונתן מזכרים בתור הנאהבים והנעימים - ביטוי שמחזיר אותנו לפסוק כ"ו: 'נעמת לי מאוד נפלאה אהבתך לי'. פסוק זה משמש כמעבר בין החלק הראשון לחלק השני.

המשנה בנדרים [ט, י] עושה שימוש מעניין בקינת דוד:

ומעשה באחד שנדר מבת אחותו הנייה והכניסוה לבית רבי ישמעאל וייפוא. אמר לו רבי ישמעאל: בני לזו נדרת? אמר לו: לאו, והתירו רבי ישמעאל. באותה שעה בכה רבי ישמעאל ואמר: בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנוולתן. וכשמת רבי ישמעאל, היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות: בנות ישראל אל רבי ישמעאל בכינה, וכן הוא אומר בשאול: 'בנות ישראל אל שאול בכינה'.

במבט ראשון אנו רואים כי כבר בתקופת חז"ל השתמשו בקינת דוד. אך נעמיק עוד במשנה. ר' ישמעאל מתייחס לאשה אנונימית, אישה שאין לו שום קשר מיוחד אליה - והוא רואה בה את היופי הפנימי. דודה של האשה לא יכל לראות את היופי, ור' ישמעאל ראה. בנות ישראל מרגישות כבנותיו של ר' ישמעאל והן סופדות לו באותה הדרך שספדו לשאול. יש פה קשר בין שאול המלך לבין ר' ישמעאל. שניהם מנהיגים שמעבר לשררה, אנו רואים אצלם גם את הדאגה הפרטנית.

יחד עם זאת יש להדגיש את ההבדל שבין הקינות: אנו לא מוצאים ביטויי גבורה אצל ר' ישמעאל. זאת מכיוון שר' ישמעאל לא היה לוחם, הוא חי תחת כיבוש נכרי. דבר זה מחזיר אותנו לגדולה של ימינו - אנו זוכים לכך שמנהיגנו הם שוב לוחמים.

לסיכום, קינת דוד היא לא קינה של צער בלבד, אלא מטרתה ללמד את בני יהודה קשת. היא לא אמורה לנטוע ייאוש, תוכנה הוא שכעת הזמן שלנו ללמוד להיות קשתים. עלינו למלא את מקום הנופלים. סמיכותו של יום הזיכרון ליום העצמאות מלמדת אותנו שהשכול לא אמור לייאש - אלא להוביל אותנו לעצמאות. זהו הפשט של האמירה "במותם ציוו לנו את החיים".